

ЕТНОРЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ГУЦУЛЬСЬКОЇ РАННЬОВЕСНЯНОЇ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ

Володимир Гавадзин УДК 392(477.85/.87)

У статті досліджено характерні риси ранньовесняної календарної обрядовості Гуцульщини — етнографічного регіону Карпат. Приділено значну увагу регіональним особливостям календарних обрядів і звичаїв, з'ясовано їхню самобутність у культурно-історичному аспекті.

Ключові слова: календарна обрядовість, гуцули, аграрний культ, культ тварин, ранньовесняні звичаї, веснянки.

The specific features of the early spring calendar rites within the limits of a such special ethnographic region as Hutsulshchyna are investigated. The very attention is paid to the regional peculiarities of the calendar rites and customs, and the reasons of their originality in the cultural and historical aspects are found out.

Keywords: calendar rites, Hutsuls, agrarian cult, cult of animals, early spring customs, vesnianka.

Календарні звичаї та обряди становлять неабияку етнографічну цінність, відображаючи сукупність народних вірувань, світогляду і світосприйняття в межах тієї місцевості, де вони побутують. Звісно, упродовж історичного розвитку етнографічні регіони витворили свій пласт традиційної культури. У даному разі ведемо мову про те, що в Карпатському регіоні сформувалася своєрідна культурно-звичаєва практика проведення основних свят, зумовлена багатьма обставинами. Характерні особливості святкування найпомітніші під час ранньої весни, коли відбувається важливий космобіологічний етап — пробудження природи, — і пов'язана із цим господарська діяльність людини. З давніх-давен весняний період був насичений різноманітними віруваннями, які передавали бажання людей забезпечити добрий урожай, задобрити сили природи. Окрім цього, помітні перші прояви міфологічних уявлень, зокрема міфу про вмираючу і воскресаючу природу, різних вірувань про активізацію демонологічних істот. Перелічені характерні особливості надзвичайно важливо проаналізувати на локальному рівні.

Окреслена нами проблематика має певне обґрунтування і в науковій літературі. Проте в цих дослідженнях здебільшого акцентовано на своєрідності гуцульської культури загалом. Так, ще на початку ХХ ст. В. Гнатюк помітив самобутність гуцульських календарно-обрядових пісень [1]. У 30-х роках ХХ ст. тему нашого зацікавлення побіжно досліджували

К. Сосенко, Р. Герасимчук і В. Табор [11; 14]. На оригінальності гуцульської культури зауважили й зарубіжні автори, зокрема Р. Кайндль і Р. Темпл [4; 16]. Зокрема, Р. Кайндль написав досить ґрунтовну працю про гуцулів, розглянувши, з-поміж іншого, і їхнє суспільне та культурне життя, у якому важливе місце посіла обрядовість. Серед сучасних досліджень щодо запропонованої проблематики виокремимо праці С. Килимника, А. Гоцалюк, Т. Міндер, С. Макарчука, О. Поясик. Так, у колі зацікавлень А. Гоцалюк — загалом регіональні аспекти гуцульської зимової обрядовості, проте авторка частково висвітлила й деякі питання щодо ранньовесняних звичаїв та обрядів [2]. На своєрідності й характерних особливостях гуцульської народної культури акцентовано увагу в колективній монографії «Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект» [3]. Дослідник С. Килимник присвятив обрядовості гуцулів, зокрема весняній, окремі розділи своєї узагальненої праці [5]. Однак, незважаючи на попередні напрацювання, своєрідність ранньовесняної обрядовості гуцулів комплексно не проаналізовано, не виокремлено особливості й компоненти, що надають їй характерного відтінку.

До завдань нашого дослідження входить: по-перше, визначити сфери календарних звичаїв та обрядів періоду ранньої весни, у яких виявився місцевий колорит; по-друге, охарактеризувати причини такої етнорегіональної специфіки календарної обрядовості гуцулів; по-третє,

висвітлити особливості календарно-обрядового циклу в історико-культурному аспекті.

На Гуцульщині, яка має притаманні лише їй природно-кліматичні умови і характеризується певними історико-культурними процесами, простежуються такі особливості ранньовесняної обрядовості: своєрідна специфіка і наявність міфологічного компонента, побутування календарно-обрядових пісень. Саме шляхом аналізу цих рис ми матимемо можливість відтворити її автентичний характер.

Типова особливість весняної обрядовості — це побутування майже на всій території України пісень, які в окремих регіонах по-різному називають; найпопулярнішими їх назвами є: «веснянки», «гаївки», «маївки» тощо. Загалом терміном «веснянки» об'єднано надто широке коло пісень, які виконували переважно від Стрітення до Великодня, і в цьому зв'язку Галичина — регіон, що має свої локальні назви, водночас і відмінності в термінах [8, с. 12]. Очевидно, що у формі весняних пісень успадковано залишкові прояви колишнього синкретичного обрядового масиву, який урегулював різні прояви стосунків між людьми з надприродними силами, що позначилося на їхній уяві та світогляді. Нагадаємо: веснянки мають загальноукраїнський характер, однак у гірських районах вони невідомі [1, с. 15]. Це одна з особливостей гуцульського ранньовесняного календарного циклу. Для з'ясування причин такого явища потрібно розкрити чимало взаємопов'язаних аспектів народної культури.

Найперше, що слід визначити, — це природу веснянок, їх смислово-логічну й семантичну наповненість, а потім обґрунтувати факт неширокого їх побутування на Гуцульщині. Весняні пісні, або веснянки, — це сезонні обрядові пісні-ігри, пов'язані з відповідними обрядовими діями й виконувані гуртом з настанням весни. У XIX — на початку XX ст. вони втратили первісну практично-виробничу обрядову функцію і набули ознак ліричної пісні [9, с. 568]. Однак, незважаючи на поступову втрату архаїчного характеру, важливо з'ясувати якою була вихідна магічна функція веснянок.

Опрацювання значної літератури стосовно раніше згаданої проблематики дозволяє стверджувати, що, насправді, весняні обрядові пісні мали аграрне значення. Як зауважив Г. Коваль, покликаючись на напрацювання в цій галузі Х. Ящуржинського, календарна поезія та обрядові дії, пов'язані з нею, наскрізь пронизані аграрною семантикою, бо землеробство — це «головний нерв» життя українців, що залишило відбиток у побуті, світобаченні та поезії [6, с. 276]. Саме в обрядових піснях символічно відтворено землеробську діяльність: оранку, сівбу, проростання рослин, збір урожаю. На їх основі виокремлено два великі пісенні цикли: перший — пов'язаний з підготовкою до сівби, вегетацією рослин; другий — присвячений збору врожаю. Звісно, перший цикл значно триваліший і охоплює кінець зимового періоду й весняний (веснянками закликали тепло і водночас хороший урожай) [8, с. 10]. Саме в цьому значенні полягає основна суперечність із традиційним укладом життя гуцулів, яка і розкриває характерні особливості циклу гуцульської ранньовесняної обрядовості: найважливіше місце в житті горян займає тваринництво, насамперед відгінне вівчарство (такий характер господарської діяльності населення Гуцульщини формувався на основі особливостей історичного й соціокультурного розвитку впродовж століть) [3, с. 18]. А от землеробство має другорядне значення, бо, по-перше, ґрунти, що лежать на гірських схилах, — низьковрожайні та важкі для обробітку; по-друге, земля для гуцула — священна, її ґріх орати. Тваринництво давало можливість горянину прохарчуватися, тому гуцули мали овець достатньо — берегли та шанобливо до них ставилися [16, с. 68].

Отже, така особливість господарського укладу пояснює відсутність на Гуцульщині цілого комплексу веснянок, що зафіксований в інших регіонах України. Відсутність землеробства як основної форми господарювання викликала втрату початкового й головного ритуального значення для веснянок. Однак на Гуцульщині побутують гаївки, що їх співають біля церкви, на цвинтарі, на найближчих травниках (царинках), недалеко від церкви, і в цьому дійстві беруть участь і дівчата, і па-

рубки [5, с. 106]. Учасники гаївок стають у коло — так зване «криве колесо» і ведуть хороводи, відтворюючи рух сонця. Гуцульські гаївки оспівують пробудження землі, оновлення природи, а з приходом весни — і нові турботи господаря, сподівання на достаток; невід'ємність танцювального кола зумовлена відтворенням форми сонця, яке є символом весни [10, с. 79]. Це дає нам підстави стверджувати, що на Гуцульщині гаївки не мають чіткого відображення аграрного культу, а присвячені тільки величання сили сонця, яке від весняного рівнодення набирає сили, повертаючи на літо. Віддаленість гуцульських гаївок від аграрної семантики ілюструє відсутність назв чітко вираженої землеробської семантики, що притаманні веснянкам рівнинної Галичини: «Просо», «Лен», «Мак» та інші [1, с. 17, 27].

Лише веснянка «Ой грай, жуче», поширена як у Галичині, так і в інших суміжних регіонах, широко побутує на Гуцульщині [10, с. 79]. Однак вона має інше значення, про що свідчить рефрен, наспівуваний на Косівщині:

Ходить жук по жучині,
А дівчина по ручині,
Грай, жуче, грай!
Тут добрий край [1, с. 68].

Вищенаведена гаївка більше пов'язана з родинною обрядовістю, відображаючи початок весільного сезону. Щодо прикладу, то можна вести мову про мотив зіставлення дівочої та парубочої краси, який найчастіше є ключовим у забавах молоді, відтворюючи мотив родинного щастя, доброї долі [8, с. 89]. Отже, маємо підстави стверджувати, що на Гуцульщині гаївки не набули значного поширення, а якщо і трапляються, то з аграрними мотивами малопов'язані.

Окрім поставлених завдань виникли ще й такі питання: «Що закладено в основу гуцульської ранньовесняної обрядовості? Що визначає її характер, з огляду на відсутність чітко вираженого аграрного культу?». Грунтуючись на господарському укладі жителів Карпатських гір, на питання можна відповісти так: саме культ домашніх тварин визначив специфіку гуцульського календарного року. Це простежується від

його початку — від Різдва: на Гуцульщині гурт колядників називають «бурта», а очолює його «кінь» — чоловік, одягнений у кожух навиворіт, що є символом та відображенням міфічної тварини, своєрідного тотемного божества [11, с. 10].

Першому вигону худоби на полонину у весняний період присвячений цілий комплекс ритуалів. Так, у загальному дослідженні про гуцульські полонини зауважено, що в гуцулів побутує певний комплекс обрядів стосовно веснування й літування, які взаємопов'язані із численними давніми забобонами і віруваннями [15, с. 10]. Саме в ранньовесняний час, коли оживає полонина, гуцули наймають поважного і статечного чоловіка — «ватага», який господарює на полонині. Йому підпорядковані молодші ватаги, так що з початком весни на полонинах формується своєрідна організація, що становить важливу частину їхнього соціокультурного життя. Цікавим є те, що в горах збереглися давні пастуші звичаї, як от: «полонинський хід» — низка церемоній і обрядів, пов'язаних з першим вигонем худоби на полонину, що триває близько двох тижнів [14, с. 54]. У цих різноманітних обрядових діях простежуються як своєрідний погляд на взаємовідносини людини й природи, так і певна характерна ознака світогляду. Звісно, ці аспекти відбиваються і на календарній обрядовості; саме в такому взаємозв'язку виявляється давня архаїчна семантика обрядових вірувань і дійств, загалом сприяючи формуванню певних локальних ознак культури [12, с. 125]. Одним з таких аспектів утілення архаїчних ритуалів, що пов'язаний з культом тварин і відтворює давню семантику занять гуцулів, є відображення в гаївках полювання:

Пішли дівчата на лови, на лови,
Молодиці за ними, за ними,
Спіймали дівки куницю, куницю,
Молодиці лисицю, лисицю,
А парубки сірого пса [13, арк. 6].

І дотепер полювання — одне із джерел доходу гуцулів. Однак у цьому аспекті можна стверджувати про відтворення в подібних гаївках елементів, які пов'язані з давнім обшчинним полюванням, коли воно було чи не з основних занять. У даному разі важливо те, що ранньовесняна календарна

обрядовість гуцулів ґрунтується на особливостях їхнього господарського устрою, тому в її основу закладено різні аспекти, пов'язані з доглядом і вирощуванням домашніх тварин.

Якщо розглядати традиційну обрядовість через сукупність свят, то в гуцулів є і свої особливості. Так, майже на всій території України традиційно святкують Масляницю, яка становить одне з характерних і чи не найважливіших свят ранньовесняного циклу, що припадає на останній тиждень перед Великим постом [2, с. 204]. На Гуцульщині вона має ряд специфічних ознак. Зокрема, існує поділ масляничного циклу: загальниці, або пущення, коли споживають усе; «сухий тиждень» — не дозволено їсти м'яса в щотижневні пісні дні; «білий тиждень» — уживають виключно молочні страви; на Масляницю не можна ні прясти, ні ткати, бо молоко й сир несмачні будуть [4, с. 103]. Це є свідченням того, що досі поширені певні табу, які викликані темою «поганого часу», тобто періоду, коли заборонено виконувати різну роботу по господарству, уживати молочні або м'ясні страви, оскільки вищеперелічене може зашкодити людині та її оточенню. Шкода може виявитись як у хворобах та нещастях самої людини, так і у хворобах домашніх тварин. До того ж у гуцулів існує сукупність інших вірувань, пов'язаних зі святами ранньовесняного циклу, що відображають притаманні ознаки традиційної культури [7, с. 49]. Скажімо, якщо на Стрітення — відлига, то рік буде багатий на мед, а якщо ще й день ясний та сонячний, то ведмідь вийде з

барлогу. Однак найоригінальніший комплекс вірувань — комплекс із давнім міфологічним компонентом. Зокрема, якщо на Благовіщення чорна курка знесе перше яйце, то з нього можна висидіти послужливого демона, який буде завжди людині на будь-яку поміч, але для цього потрібно запродати йому душу [4, с. 103].

Отже, гуцульська ранньовесняна обрядовість характеризується цілим комплексом своєрідних особливостей, які визначають етнорегіональну специфіку Гуцульщини загалом. Звісно, гуцульська духовна культура нерозривно пов'язана із загальноукраїнською культурною спадщиною і містить її певні загальні риси та ознаки, проте, у результаті історико-культурного розвитку, специфічних природних умов та регіональних особливостей характеру господарства, виробився свій, оригінальний, пласт народної духовної культури. В аспекті ранньовесняної обрядовості це виявилось в значно меншому вираженні елементів аграрного культу, натомість чітко окреслені мотиви культу домашніх тварин. У Карпатському регіоні подекуди фіксують такий вид календарно-обрядових пісень, як веснянки. У певних місцевостях вони частково побутують у формі гаївок, які покликані оспівувати сонце та пробудження природи. Загалом самотні мотиви містяться і в обрядовій семантиці великих церковних свят періоду ранньої весни. Водночас усі регіональні аспекти календарної обрядовості є доповненням і збагаченням загальноукраїнської культурної спадщини.

1. Гнатюк В. Гаївки / В. Гнатюк // Матеріали до українсько-руської етнології. — Л., 1909. — Т. XII. — С. 11–267.
2. Гоцалюк А. Особливості святкування традиційної Масниці в Україні в ХХ сторіччі / А. Гоцалюк // Українознавство. — 2009. — № 1. — С. 204, 205.
3. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Монографія // В. В. Грещук, В. І. Кононенко, М. П. Лесюк, М. І. Паньків та ін. — К.; Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006.
4. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Р. Кайндль [пер. з нім. З. Пенюк]. — Чернівці: Молодий буковинець, 2000. — 208 с.
5. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 2 кн., 4 т. / С. Килимник. — К.: АТ Обереги, 1994. — Кн. II. — Т. 3, 4. — 528 с.

6. Коваль Г. Аграрна семантика українських календарно-обрядових пісень / Г. Коваль // Вісник Львівського університету. Серія Філологія. — 2007. — Вип. 41. — С. 276–283.
7. Макарчук С. Гуцульський пласт традиційної культури українців / С. Макарчук // Етнос і культура. Часопис Прикарпатського університету. — 2003. — № 1. — С. 45–52.
8. Міндер Т. Й. Весняна календарно-обрядова поезія українців: регіональна специфіка та жанрова динаміка: дис. ... канд. філол. наук: 10. 01. 07 / Міндер Тетяна Йосипівна. — Л., 2004. — 247 с.
9. Романюк Ю. Календарно-обрядова поезія як ідеологічна категорія (за фольклористичними працями В. П. Петрова) / Ю. Романюк // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Редкол.:

- В. О. Соболев (відп. ред.) та ін. – К.; Ніжин: ТОВ «Видавництво Аспект – Поліграф», 2006. – Вип. XI. – Ч. 2: Лінгвістика і літературознавство. – С. 564–571.
10. *Поясик О.* Народні пісні Гуцульщини та їх зв'язок з обрядовими традиціями / О. Поясик // Криворівня: Матеріали Міжнар. наук. конф. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 78–83.
11. *Сосенко К.* Пражерело українського релігійного світогляду / Ксенофонт Сосенко. – Л.: Живі гроби, 1923. – 79 с.
12. Украинские Карпаты: Культура / Болтарович З. Е., Голубец О. М., Гошко Ю. Г. – К., 1989. – 199 с.
13. Центральний державний історичний архів у м. Львові, ф. 309 (Наукове товариство ім. Т. Шевченка), оп. 1, спр. 1553, ар. 1–8.
14. *Narasymczuk R., Tabor W.* Etnografia polonin huculskich / R. Narasymczuk, W. Tabor. – Lwów: Nakł. To-wa Ludoznawczego, 1938. – 88 s.
15. *Stosunki gospodarcze na poloninach wschodno-karpackich (Beskidy Huculskie).* – Lwów, 1929. – 66 s.
16. *Temple R.* Die Huculen, ein Gebirgsvolk im Osten der Osterreichischen Monarchie / R. Temple // Zeitschrift die Biene. – 1866. – № 9. – S. 65–77.

КУБАНСЬКІ ЗРАЗКИ ЧУМАЦЬКОЇ ПІСНЕТВОРЧОСТІ

Надія Супрун-Яремко УДК 784.4(470.62)

У статті розглядається науково-популярний нарис «Чумаки в народних песнях» кубанського фольклориста Григорія Концевича (1863–1937). Уперше його було опубліковано в 1913 році в Катеринодарі в шостому номері збірника «ОЛИКО» («Общество любителей изучения Кубанской области»). Нарис містить тридцять текстів чумацьких пісень, записаних Г. Концевичем від кубанських козаків на початку ХХ ст. Також дано аналіз сімнадцяти чумацьких пісень, записаних Н. Супрун-Яремко на території степової частини Краснодарського краю (РФ), яка була заселена українськими козаками й селянами.

Ключові слова: Кубань, український, чумацькі пісні, структура, культура, стиль.

The scientific popular report “Чумаки в народних песнях” (“The Chumaks in the Folk Songs”), written by the Kuban folklorist Hryhorii Kontsevych (1863–1937), is examined in the article. First it was printed in the sixth number of the Katerynodar collection “ОЛИКО” (Russian abbreviation for “Association of Kuban Region Students”) in 1913. The essay also includes the investigation of 30 texts of the chumak songs which were recorded by H. Kontsevych from the Kuban cossacks at the beginning of the XXth century. The author gives an analysis of 17 chumak songs, collected at the end of the last century on the territory of the steppe part of the modern Krasnodar Land (the Russian Federation) which had been settled by the Ukrainian cossacks and peasants.

Keywords: Kuban, chumak songs, structure, culture, style. Key word: Kuban, Ukrainian, chumatsk songs, and structure, culture, stile.

Невтомним організатором музичної справи на Кубані в першій третині ХХ ст. був Григорій Митрофанович Концевич (1863–1937) — хормейстер, композитор, педагог, збирач народних пісень, музикант-просвітник, творча діяльність якого була пов'язана з Катеринодаром (Краснодаром). Будучи членом «Общества любителей изучения Кубанской области» («ОЛИКО», роки існування — 1896–1932), Г. Концевич виступав на його засіданнях з повідомленнями щодо фольклорної спадщини кубанських козаків. На одному із засіднь, 5 квітня 1913 року, діяч ознайомив членів товариства з пісенними жанрами українсько-кубанського фолькло-

ру, зокрема з піснями кубанських чумаків, зібраними ним на території степової частини Кубанського краю (колишньої Чорноморії). Доповідь супроводжувалася співом чумацьких пісень у виконанні Військового співочого хору, художнім керівником якого Г. Концевич був упродовж 1892–1906 років [1]. Того самого 1913 року доповідь було опубліковано в шостому випуску «Известий ОЛИКО» як науково-популярний нарис «Чумаки в народних песнях» [2].

Спираючись на праці українських істориків А. Скальковського, М. Закревського [3] та фольклориста І. Рудченка (Білика) [4], Г. Концевич характеризує чумакування як торгово-